

پوهنتون اسلام
پوهنځی شریعت و قانون
پروگرام ماستری تفسیر و حدیث

امارت اسلامی پاکستان
وزارت تحصیلات عالی
معدیت امور علمی

عدل در قرآن کریم

(رسالة ماستری)

محقق: احمد نکی "تجیبہ"

استاد رہنما: دکتر فضل الہادی "ولین"

سال ۱۴۰۱ھ ش - ۱۴۴۱ھ ق

پوهنتون سلام

پوهنځی شرعیات و قانون

پروگرام ماستری تفسیر و حدیث

امارت اسلامی افغانستان

وزارت تحصیلات عالی

معینیت امور علمی

عدل در قرآن کریم

(رسالة ماستری)

محصل: احمد ذکی "نجیب"

استاد رهنما: دکتر فضل الهادی "وزین"

سال: 1401 هـ. ش - 1444 هـ. ق

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

پوهنتون سلام

پوهنځی شرعیات و قانون

دیارتمنت تفسیر و حدیث

بورد ماستری

تصدیق نامه

محترم احمد ذکی ولد کفایت الله: ID: نمبر SH-MST-94-055 محصل دور اول تفسیر و حدیث
 که رساله ماستری خویش را زیر عنوان: عدل در قرآن کریم
 به روز دو کسبر تاریخ ۱۵ / ۱۲ / ۱۴۰۱ هـ ش موفقانه دفاع نمود، و به اساس
 بررسی هیات تحکیم مستحق ۸۰ (نمره به عدد) هشتاد پوره (نمره به حروف) گردید.

موفقیت شان را از الله متعال خواهانیم.

اعضای هیات تحکیم:

ردیف	نام استاد	عضویت	امضاء
۱	استاد حسابان الله متوکل	عضو هیات	
۲	دکتور محمد عارف عطانی	عضو هیات	
۳	دکتور فضل الهادی وزین	استاد رهنما و رئیس جلسه دفاع	

..... معاون علمی

..... امر بورد ماستری

چکیده

عدل یکی از موضوعات بسا مهمی است که در دین اسلام جایگاه بالا، ارزشمند و ویژه ای دارد، موضوعی است که الله متعال بارها در قرآن کریم به آن تأکید و یادآوری نموده است، این موضوع ارزشمند یکی از عوامل موثر در رشد و توسعه جوامع انسانی به شمار میرود، و از سوی پیامبران، علماء، اندیشمندان در رشته های مختلف علمی اعم از علوم اجتماعی، جامعه شناسی، علوم سیاسی، مدیریت، اقتصاد و... مورد توجه قرار گرفته و در واقع یکی از لازمه های مسیر رشد و توسعه در سطوح مختلف فردی، سازمانی و اجتماعی عدل و عدالت میباشد.

تحقیق حاضر به روش تفسیر موضوعی بصورت توصیفی-تحلیلی صورت گرفته است، در این روش ابتدا به جمع آوری تمام آیات مرتبط با عدل و مشتقات آن در قرآن کریم پرداخته و پس از آن مورد تفسیر و تحلیل قرار گرفته است. یافته های تحقیق نشان میدهد که آیات متعدد و فراوان راجع به عدل در قرآن کریم آمده و خداوند انسان ها را به رعایت آن سفارش نموده است. بصورت عموم نتایج مستنبط از آیات قرآن کریم حول چهار محور بوده که عبارت از؛ فرمان خداوند به عدل توسط خداوند به عموم بندگان، «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ

وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُم لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ»^۱ (خداوند

به عدل و احسان و بخشش به نزدیکان فرمان می دهد؛ و از فحشا و منکر و ستم، نهی می کند؛ خداوند به شما اندرز می دهد، شاید متذکر شوید!) فرمان خداوند به عدل خاص انبیا، «وَأْمُرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُم»^۲ (و مأمورم در

میان شما عدالت کنم؛) مواردی که خداوند عدل را در آن مقرر نموده و نهی از تخطی و موانع در اجرای عدالت

می باشد «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَحْرِمَنَّكُمْ شَنَا نُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا

1 _ سوره نحل، آیه 90

2 - سوره شوری آیه 15

تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ»³. (ای کسانی که ایمان آورده‌اید!

همواره برای خدا قیام کنید، و از روی عدالت، گواهی دهید! دشمنی با جمعیتی، شما را به گناه و ترک عدالت نکشاند! عدالت کنید، که به پرهیزگاری نزدیکتر است! و از (معصیت) خدا بپرهیزید، که از آنچه انجام می‌دهید، با خبر است!) براساس یافته‌های تحقیق، فرمان خداوند به رعایت عدل، توسط عموم بندگان و به ویژه انبیاء، رعایت عدالت در زمینه‌های مختلف مانند؛ رعایت عدل در رفتار انسان با خود، رعایت عدل در رفتار انسان با خدا در دو بعد شناختی و رفتاری، رعایت عدل در رفتار انسان در ارتباط با طبیعت و رعایت عدالت در ارتباط با دیگران در ابعاد مختلف مانند؛ امانت، قول و گفتار، قضاوت، شهادت، داوری، داد و ستد، کیفر و جزا، امور زیر دستان و غیره از مهمترین نتایج استنباطی تفسیر موضوعی عدل در قرآن کریم می‌باشد. هم چنین تفسیر آیات قرآن کریم در مورد عدل دارای آثار و نتایج ارزشمند بوده و مهمترین آثار آن در سه حوزه قابل مشاهده است که عبارت از؛ تأثیر بر اصل عدل الهی در تفسیر قرآن کریم، آثار اخلاقی و تربیتی و آثار اجتماعی می‌باشد.

کلمات کلیدی: تفسیر موضوعی، عدل، ظلم، قسط، حق، توحید.

فهرست مطالب

صفحات	عناوین
ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.	سپاگزاری و امتنان
ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.	مقدمه
ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.	اهمیت تحقیق
ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.	اسباب اختیار موضوع
ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.	اهداف تحقیق
ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.	پیشینه تحقیق
ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.	سوالات تحقیق
ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.	منهج تحقیق
ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.	خطه بحث
ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.	اصطلاح عدل
ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.	مطلب اول: مفهوم لغوی
ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.	مطلب دوم: مفهوم اصطلاحی
ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.	مبحث دوم: مفاهیم مرتبط با عدل در قرآن کریم
ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.	مطلب اول: قسط
ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.	مطلب دوم: حق
<i>Error! Bookmark not defined.</i>	<i>جزء اول: تبیین مفهوم حق</i>
<i>Error! Bookmark not defined.</i>	<i>جزء دوم: ارتباط حق و عدل</i>
<i>Error! Bookmark not defined.</i>	<i>جزء سوم: رابطه جانشینی حق و عدل</i>
ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.	مطلب سوم: ایمان
ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.	مطلب چهارم: علم
ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.	مطلب پنجم: صدق

مطلب ششم: تقوی ..... **ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.**

مبحث سوم: اطلاعات کلمه عدل در قرآن کریم. **ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.**

فصل دوم ..... **ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.**

فرمان خداوند (جَل جلاله) به عدل در قرآن کریم. **ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.**

مقدمه ..... **ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.**

مبحث اول: فرمان خداوند به عدل به عموم بندگان. **ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.**

مبحث دوم: فرمان به عدالت خاص برای انبیاء . **ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.**

مطلب اول: برقراری عدالت ..... **ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.**

مطلب دوم: اهداف بعثت پیامبران ..... **ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.**

فصل سوم ..... **ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.**

موارد عدل الهی در قرآن کریم ..... **ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.**

مبحث اول: نسبت عدل به الله متعال و مفهوم آن. **ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.**

مطلب اول: دستور و فرمان الله متعال به عدل ..... **ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.**

مبحث دوم: اثبات عدالت و نفی ظلم از الله متعال. **ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.**

مطلب اول: عدم تکلیف بالاتر از توان ..... **ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.**

مطلب دوم: الله متعال کسی را بدون گناه عقوبت نمی کند. **ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.**

مطلب سوم: الله متعال تا پیامبر نفرستد کسی را عذاب نمی دهد. **ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.**

مطلب چهارم: الله متعال در جزای اعمال عدالت نموده ظلم نمی نماید: **ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.**

DEFINED.

مبحث سوم: ابطال عادت تبنی (فرزندی) ..... **ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.**

مبحث چهارم: فیصله خداوند متعال در مورد زنهاى مهاجر پس از صلح حدیبیه . **ERROR!**

BOOKMARK NOT DEFINED.

مبحث پنجم: موارد عدل در حقوق ..... **ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.**

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED..... مطلب اول: عدل میان همسران

Error! Bookmark not defined..... جزء اول: قرعه کشی میان همسران در سفر

Error! Bookmark not defined..... جزء دوم: عدل میان همسران در نفقه:

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED..... مطلب دوم: عدل در حقوق اولاد

Error! Bookmark not defined..... جزء اول: عدالت میان اولاد در توزیع مال

Error! Bookmark not defined..... جزء دوم: عدالت میان اولاد در برخورد

Error! Bookmark not defined..... جزء سوم: امر به عدالت در سخن گفتن

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED..... مطلب سوم: عدل و عدالت در خصومات و دعوه ها

Error! Bookmark not defined..... جزء اول: نهی از طلب امارت

Error! Bookmark not defined..... جزء دوم: عدالت قاضی در محکمه

Error! Bookmark not defined..... جزء سوم: عدالت شاهدین دعوی

Error! Bookmark not defined..... جزء چهارم: منع شهادت کذب و دروغ

Error! Bookmark not defined..... جزء پنجم: عدالت در جرح و تعدیل شاهدین

Error! Bookmark not defined..... جزء ششم: عدالت در نوشتار

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED. .... فصل چهارم

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED. .... فواید دنیوی و اخروی عدل

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED. .... مبحث اول: فواید دنیوی عدالت

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.... مطلب اول: بنیاد و بقای نظام هستی دنیوی به عدل

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED... مطلب دوم: حمایت و حفاظت الله متعال از اهل عدل

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED... مطلب سوم: تأمین عدالت سبب حفاظت از کید و مکر دشمن میشود
DEFINED.

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.. مطلب چهارم: عدل سبب بقای نظام و حکومت است

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED..... مطلب پنجم: حصول برکات و کثرت خیرات

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED..... مطلب ششم: اجابت دعای عادل

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED..... مطلب هفتم: برکت در عمر عدل کنندگان

ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED. .... مبحث دوم: فواید اخروی عدل

مطلب اول: اعزاز عدل کنندگان در روز قیامت ..... ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.

مطلب دوم: پاداش اخروی عدل جنت است ..... ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.

خاتمه 11

پیشنهادهات 13

فهرست آیات ..... ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.

فهرست احادیث ..... ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.

فهرست اعلام ..... ERROR! BOOKMARK NOT DEFINED.

منابع و مأخذ 14

خاتمه

از مباحث صورت گرفته در تحقیق حاضر، به این نتیجه می‌رسیم که عدل از منظر قرآن کریم مفهومی است که قوام تمام عالم هستی بر آن استوار است. در دیدگاه قرآن کریم همانطوریکه عالم تکوین مبتنی بر عدل و هماهنگی است، حیات انسانی نیز در صورتی حیات مطلوب تلقی می‌شود که براساس عدل استوار باشد. کلمه عدل در آیات قرآن با مفاهیمی چون؛ قسط، ایمان، صدق، علم، تقوی و.. ارتباط دارد و در قرآن کریم به معانی؛ رستگاری، انصاف، ارزش، توحید و شرک اطلاق گردیده است.

از دیدگاه قرآن کریم عدل الهی شامل عدل تکوینی، تشریحی، جزایی، اخلاقی و اجتماعی بوده که در آیات وحی به اقسام آن اشاره شده است. در نتیجه قرآن کریم از نظر علماء و دانشمندان اسلامی و در بعضی مورد به نظر دانشمندان منصف غیر مسلمان در رشته های مختلف علمی، حقوقی و اخلاقی بهترین منبع برای تبیین صحیح این مفهوم میباشد.

نتایج مستنبط از آیات قرآن کریم در مورد عدل در چهاربخش کلی تقسیم گردید که عبارتند از؛ فرمان به عدل توسط خداوند به عموم بندگان، فرمان خداوند به عدل خاص به انبیاء، مواردی که خداوند عدل را در آن مقرر نموده است و نهی از تخطی و موانع در اجرای عدالت میباشد.

در خصوص مورد اول، فرمان الله جل جلاله به عدل به عموم بندگان تحقیقات نشان میدهد که الله (جَل جلاله) در قرآن کریم در آیات متعددی بندگان خویش را به عدل حکم نموده است. چنانچه یکی از صفات الله (جَل جلاله) عدل بوده و تکراراً در کلام خود (قرآن کریم) عدل را ستوده و ظلم را نکوهش می کند و مردم را به عدالت امر و از ظلم نهی می کند.

هم چنین الله جل جلاله در قرآن کریم پیامبران خود را به عدالت خاصی امر نموده است، در این خصوص نیز آیات قرآن نشان میدهد که برقراری و تحقق عدل در همه ابعاد قضایی، اجتماعی، سیاسی... یکی از اهداف بعثت پیامبران میباشد، و چون پیامبران خودشان عادل اند و به زوایایی پنهان در اجرای عدالت اجتماعی نیز آگاهند، بهترین افراد برای تحقق این آرمان دینی هستند.

هم چنین از آیات مبارک قرآن کریم استنباط می گردد که الله (جَل جلاله) در زمینه های مختلف برقراری و تحقق عدل را الزامی دانسته است، این زمینه ها عبارت از؛ رفتار انسان در ارتباط با الله (جَل جلاله)، رفتار انسان در ارتباط با خود، رفتار انسان در ارتباط با دیگران، و رفتار انسان در ارتباط با طبیعت میباشد، در همه این موارد، تحقق عدل الزامی دانسته شده است. در مورد رعایت عدل در رفتار انسان با خود الله جل جلاله در

قرآن کریم ظلم به نفس را جایز ندانسته و انسان ها را به رعایت حدود الهی، برخوردار از استقلال و اراده در برابر جبر محیط، استقامت در مسیرو حق، بد رفتار نکردن با همسر، انفاق عاری از ریا و غیره امر نموده است. عدل در رفتار انسان با دیگران یکی دیگر از مواردی است که الله جل جلاله در قرآن کریم تصریح داشته و یکی از مولفه های بسا مهم در مراودات اجتماعی به شمار می رود، عدالت در ادای امانت، عدالت در قول و گفتار، عدالت در قضاوت، عدالت در شهادت، عدالت در داوری، عدالت در داد و ستد، عدالت در کیفر و جزا، عدالت در امور زیر دستان و غیره از اهم مواردی است که قرآن به آن صراحت داشته و باید رعایت گردد. در ادامه موارد ذکر شده یکی از موارد استنباطی آیات عدل در قرآن کریم نهی از تخطی و موانع در اجرای عدالت می باشد، در این دسته آیات الله جل جلاله از اعمال که منجر به عدم تحقق عدالت و یا موانع عدل می شود نهی می کند. در این خصوص الله جل جلاله برقراری عدالت را وظیفه انسانی میداند. در اخیر به فوائد دنیوی و اخروی عدل پرداخته شد براساس نتایج حاصله، بنیاد و بقای نظام هستی دنیوی به عدل، حمایت و حفاظت الله متعال از اهل عدل، حفاظت از کید و مکر دشمن، بقای نظام و حکومت، حصول برکات و کثرت خیرات، اجابت دعای عادل و برکت در عمر عدل کنندگان از مهمترین فوائد دنیوی عدل بوده و اعزاز عدل کنندگان در روز قیامت، پاداش جنت به عدالت پیشه گان از عمده فوائد اخروی آن میباشد.

پیشنهادات

با در نظر داشت یافته های تحقیق پیشنهادات ذیل ارایه می گردد؛

- با توجه به اهمیت موضوع و نبود تحقیقات جامع به زبان فارسی، پیشنهاد می گردد در این زمینه تحقیقات بیشتر صورت گیرد.
- در مورد عدل در قضاوت، خانواده و سایر امورات اجتماعی تحقیق صورت گیرد.
- توصیه و سفارش به تطبیق عدالت در امورات اجتماعی از طریق مساجد توسط ملامامان مساجد صورت گیرد.
- دولت نظارت جدی بر تطبیق عدالت در تمام ارگان های دولتی بخصوص بخش قضایی داشته باشد.

منابع و مأخذ

قرآن كريم

1. ابن عاشور، محمد بن طاهر.(بى تا) التحرير والتنوير، بيروت، مؤسسه التاريخ.
2. ابن فارس احمد بن فارس (١٤٠٤ق). معجم مقاييس اللغة، تحقيق: عبدالسلام محمد هارون، قم، مكتب الاعلام الاسلامى.
3. ابن منظور محمد بن مكرم (١٤١٤ق)، لسان العرب تحقيق جمال الدين ميردامادى بيروت، دار صادر.
4. ابن كثير دمشقى، عمادالدين اسماعيل، ١٤١٩ق، تفسير القرآن العظيم، دمشق، المنار.
5. ابن حجر، شهاب الدين، بى تا، فتح البارى فى شرح البخارى، بيروت، دار المعرفه.
6. ابن ابى الحديد، 1387ق، شرح نهج البلاغه، مصر، دار احياء الكتب العربيه.
7. ابن كثير دمشقى، عمادالدين اسماعيل، 1419ق، تفسير القرآن العظيم، دمشق، المنار.
8. ابوالفضل محمود الوسى البغدادى، روح المعانى فى تفسير القرآن العظيم و السبع المثانى(تفسير آلوسى)، دار احياء التراث العربى-بيروت.
9. ابو هلال عسكرى حسن بن عبدالله (١٤٠٠ق). الفروق فى اللغة، بيروت، دار الآفاق الجديده.
10. ابوعيسى بن سورة الترمذى، بى تا، سنن الترمذى، تحقيق الشيخ احمد محمد شاکر، دارالكتب العلميه-بيروت.
11. ابوداود سليمان بن الاشعث السجستانى، بى تا، سنن ابى داود، المكتبه الاسلاميه-استانبول.
12. ابى حيان الاندلسى، 1422، تفسير البحر المحيط، بيروت-دارلكتب العلميه، ج 4.
13. ازهرى، محمد بن احمد، 1421، تهذيب اللغة، بيروت، دار احياء التراث العربى.

14. الامام مسلم بن الحجاج القشيري النيسابوري، بي تا، صحيح مسلم، المكتبة الاسلاميه-استانبول.
15. الامام الحافظ محمد بن احمد بن حبان، 1407، صحيح ابن حبان، ترتيب الامير الاء الدين على بن بلبان الفارسي، دارالكتب العمليه-بيروت، الطبعة الاولى.
16. الامام مالك بن انس (رضى الله عنه)، الموطا، دار احياء الكتب العربيه، عيسى البابي الحلبي و شركاه.
17. اندلسي، على بن حزم، ١٣٤٥ق، الاحكام فى اصول الاحكام، قاهره، زكريا على.
18. ايجي، قاضى عضدالدين، ١٣٢٥ق، شرح المواقف، مصر، مطبعه السعاده.
19. بغدادى، عبدالقاهر. اصول الدين. بيروت: دارالكتب العلميه، 1401 ق.
20. بياضوى، عبدالله عمر، ١٤١٨ق، انوار التنزيل و اسرار التأويل، بيروت، دار احياء التراث العربى.
21. جرجانى، على بن محمد، بي تا، شرح المواقف، شريف رضى، ج8.
22. جوهرى، اسماعيل بن حماد، 1407، الصحاح تاج اللغه و صحاح العربيه، تحقيق: احمد عبدالغفور العطار، چ4، بيروت، دارالعلم للملايين
23. حسن محمد القط، ١٩٩١م، عدل فى الاسلام، العالميه للطباعه و النشر و التوزيع، الطبعة الاولى.
24. حسين بن محمد الدامغانى، ١٩٨٥، قاموس القرآن او اصلاح الوجوه و النظائر فى القرآن الكريم، تحقيق عبدالغزيز سيد الاهل، دارالعلم للملايين-بيروت، المطبعه الخامسه.
25. خليل بن احمد فراهيدى (١٤٠٩ق)، كتاب العين، قم، نشر هجرت
26. راغب اصفهانى، حسين بن محمد (١٤١٢ق) مفردات الفاظ القرآن، تحقيق: صفوان عدنان داودى، چاپ سوم،بيروت، دار القلم دمشق الدار الشاميه.
27. زييدى، محمد بن مرتضى (١٤١٤ق) تاج العروس من جواهر القاموس، تحقيق: على هلالى و على، سبى، بيروت، دار الفكر
28. زرکشى، محمد بن عبدالله، ١٣٧٦ق، البرهان فى علوم القرآن، بيروت، دار احياء الكتب العربيه.
29. زمخشري، محمود (١٤٠٧ق). الكشاف عن حقائق غوامض التأويل، چاپ سوم، بيروت، دار الكتاب العربى.

30. شحاته، عبدالله بن محمود (١٤٢١ق). تفسير القرآن الكريم، قاهره، دار غريب.
31. شوكانى، محمد بن على، ١٣٩٥ق، فتح القدير فى علم التفسير، بيروت، دار احياء التراث العربى
32. صاحب بن عباد، ابوالقاسم اسماعيل، 1414، المحيط فى اللغة، تحقيق: محمد حسن آل ياسين، بيروت، عالم الكتاب، ج ١.
33. طبرى، ابن جرير، ١٤٢٠ق، تفسير البيان (الجامع عن تأويل آى القرآن)، بيروت، دار الفكر.
34. فيروز آبادى، محمد بن يعقوب، القاموس المحيط، بى جا، بى نا.
35. قرطبى، محمد بن احمد، 1382ق، تفسير قرطبى(الجامع الاحكام القرآن)، بيروت، داراحياء التراث العربى و دار الكتاب العربى.
36. قطب، سيد، ١٣٨٧، فى ظلال القرآن، مترجم: مصطفى خرم دل، انتشارات احسان.
37. محمد بن عمر رازى، فخرالدين، ١٤٠٣ق، تفسير كبير، چ سوم، بيروت، دار احياء التراث.
38. مفتى محمد شفيع عثمانى ديوبندى، 1387، تفسير معارف القرآن، مترجم: محمد يوسف، حسين پور، انتشارات شيخ الاسلام احمد جام، ج8.
39. شوكانى، محمد بن على، 1395ق، فتح القدير فى علم التفسير، بيروت، دار احياء التراث العربى.
40. محمد بن عمر رازى، فخرالدين، 1403ق، تفسير كبير، چ سوم، بيروت، دار احياء التراث.
41. محمد ناصرالدين البانى، 1409، صحيح سنن ابى داود، مكتب التربيه العربى لدول الخليج، رياض، الطبعة الاولى.
42. نووى، يحيى بن شرف، 1407، صحيح مسلم بشرح النووى، دارالكتاب العربى.
43. ابن عبدالبر، ابو عمر بن عبدالله بن محمد الاستيعاب فى معرفه الأصحاب المحقق: على محمد البجاويالناشر: دار الجيل، بيروتالطبعة: الأولى، 1412 هـ - 1992
44. ابن القيم الجوزيه، محمد بن ابى بكر دمشقى، طريق الهجرتين و باب السعادتين، دارابن القيم المملكة العربيه السعوديه طبع اول سال: 1409 ه ق.

45. إبن تيميه شيخ الإسلام احمد بن عبدالحليم بن عبدالسلام مجموع فتاوى شيخ الإسلام، جمع وترتيب عبدالرحمن بن محمد بن قاسم. بدون تاريخ وجا.
46. إبن تيميه، إحمد بن عبدالحليم بن عبدالسلام جامع الرسائل، تحقيق محمد رشاد سالم مطبعه المدنى القايره سال: 1405 ه ق.
47. ابن عاشور، شيخ محمد طاهر بن عاشور، التحرير والتنوير ناشر: الدار التونسيه للنشر سال 1984 م
48. إبن فارس، احمد بن فارس زكريا، معجم مقاييس اللغة تحقيق عبدالسلام هارون دارالفكر للطباعة و النشر والتوزيع سال: 1399 ه ق.
49. إبن كثير اسماعيل بن عمر القرشى دمشقى تفسير القرآن العظيم (تفسير ابن كثير) المكتبه العلميه بيروت لبنان سال 1420 ه ق
50. إبن منظور، ابو الفضل جمال الدين محمد بن مكرم لسان العرب دارالفكر و دار صادر- بيروت.
51. ابويعلى محمد بن الحسين الفراء الاحكام السلطانيه دارالكتب العلميه، بيروت سال 1403 ه ق
52. أزهرى ابومنصور محمد بن احمد تحقيق عبدالسلام محمد هارون الدارالمصريه للتأليف والترجمه.
53. الاندلسى، عبدالحق بن غالب بن عطيه المحرر الوجيز فى تفسير الكتاب العزيز (تفسير ابن عطيه) (ط. دار ابن حزم)
54. البخارى، محمد بن اسماعيل، الجامع الصحيح (صحيح البخارى) دار إبن كثير- بيروت واليمامه - بيروت طبع سوم سال: 1407 ه ق
55. بغوى، الإمام حسين بن مسعود، معالم التنزيل (تفسير البغوى) تحقيق: خالد بن عبدالرحمن ومروان سوار دارالمعرفه للطباعة والنشر و التوزيع - بيروت چاپ اول سال 1406 ه ق.
56. البيهقى، احمد بن الحسين بن على ابوبكر، السنن الكبرى - دار الكتب العلميه - بيروت - الطبعة الثالثة - 1424 ه -

57. الترمذى، محمد بن عيسى، سنن الترمذى السنن الجامع/ تحقيق " الشيخ احمد محمد شاکر، دارالكتب العلميه بيروت لبنان.

58. الجصاص، أحمد بن على ابوبكر الرازى الحنفى(المتوفى: 370هـ) أحكام القرآنالمحقق: محمد صادق القمحاويالناشر: دار إحياء التراث العربى - بيروتتاريخ الطبع: 1405

59. الجوهرى، إسماعيل بن حماد، الصحاح تحقيق/ احمد عبدالغفور عطار، درالعلم للملايين - بيروت لبنان چاپ سوم سال 1404.

60. الرازى، امام محمد مفاتيح الغيب (تفسير الرازى)/ دارالفكر للطباعة والنشر و التوزيع - بيروت الطبعة الثانية سال 1403 هـ ق.

61. الزمخشري، محمود بن عمر، الكشاف عن حقائق التنزيل و عيون الأقاويل فى وجوه التأويل درالمعرفة بيروت لبنان بدون تاريخ.

62. السجستاني، سليمان بن أشعث، سنن ابى داود المكتبة الإسلامية استانبول.

63. سيد قطب، ابراهيم حسين الشاربي (المتوفى: 1385هـ) فى ظلال القرآن الناشر: دار الشروق - بيروت- القاهرة الطبعة: السابعة عشر - 1412 هـ

64. شوکانى، محمد بن على، فتح القدير(تفسير الشوکانى، دارالفكر للطباعة والنشر والتوزيع عامک 1401. هـ ق

65. الشيبانى أحمد بن حنيل، مسند احمد بن حنيل، المكتب الإسلامى- بيروت چاپ پنجم سال: 1405 هـ ش.

66. الطبرى، محمد بن جرير، جامع البيان عن تأويل آى القرآن (تفسى ابن جرير) بتحقيق محمود محمد شاکر وتخریج احمد محمد شاکر دارالمعارف - القاهرة طبع دوم بدون تاريخ.

67. العسقلانى، حافظ احمد بن على الكنابى المشهور بإبن حجر فتح البارى بشرح صحيح البخارى، تحقيق عبدالعزیز بن باز المطبعة السلفية و مكتبتها القاهرة طبع دوم سال: 1400 هـ ق.

68. عمدة الحفاظ في تفسير أشرف الألفاظ، مادة (ظلم)

69. القرطبي، ابو عبدالله محمد بن احمد انصاري، الجامع لأحكام القرآن (تفسير القرطبي) دار احياء التراث العربي- بيروت، سال: 1405 هـ ق.

70. القزويني، محمد بن يزيد بن ماجه، سنن ابن ماجه، المكتبة الإسلامية استانبول بدون تاريخ.

71. الماوردي أبو الحسن علي بن محمد، الاحكام السلطانية و الولايات الدينيه، ناشر دارالكتب العربي، بيروت لبنان چاپ اول سال: 1420 هـ ق.

72. المقدسي، ابو محمد عبدالله بن احمد ابن قدامه المغني تحقيق دكتور عبدالله بن عبد المحسن التركي، عبدالفتاح محمد الحلوهجر للطباعة و النشر و التوزيع و الإعلان القاهرة چاپ اول سال: 1406. هـ ق

بخاطر دسترسی به متن کامل این تحقیق مراجعه شود به:

پوهنتون سلام، کتابخانه مرکزی چهار راهی گل سرخ، سرک کلوله پشته

و یا هم به ایمیل آدرس ذیل تماس گرفته شود:

salamresearchcentre@salam.edu.af